

2.1. Nagyhatalmi orientációk és a Csehszlovák Köztársaság berendezkedése

---

Fedinec Csilla

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, Magyarország önállósodása, az első világháborút lezáró párizsi béketárgyalások megkerülhetetlen feladatává tették megkísérelni új válaszokat adni a nemzetiségi kérdésre. „Politikai naivitás volt a radikálisok részéről azt hinni, hogy a magyar nép és a hazai nemzetiségek meg fogják egymást érteni az integritás sérelme nélkül. [...] De a magyar politikai elit nem mondhatott le a területi integritásról önként [...]”¹ Az 1910-es népszámlálás adatai szerint az ország népességének alig több mint a fele volt magyar anyanyelvű, s az 50%-ot meghaladó arányt éppenséggel a zsidók adták. Mivel a zsidókat csak a vallási megoszlásnál tűntették fel, a nemzetiségi arányoknál a magyarok között találjuk őket.² Károlyi Mihály kormánya már működésének első napjaiban megadta a felhatalmazást Jászi Oszkár-nak a nemzetiségi minisztérium megalakítására. Jászi úgy vélte, hogy a nemzetiségi területek kantonokra, illetve a nagyobb nemzeti régiók föderatív kormányzati területekre osztásával sikeres lehet a magyarországi nemzetiségi viszonyok átrendezése. A svájci modellt követve, a helyi ügyeket nemzetiségi irányítás alá kell adni, országos ügyekben pedig a központi kormánnyal kell együttműködni.³ „Tény, hogy Jászi új nemzetiségpolitikai koncepciója győztes nagyhatalmak által a világháború utolsó évében már de facto kialakított új közép-európai államrend kialakulásának, az ország majdnem teljes nemzetközi elszigeteltségének, a szomszéd országok folyamatos katonai intervenciójának, valamint a nemzetiségi mozgalmak radikalizálódásának feltételei között minimális esélyt kínált a kitűzött célok elérésére.”⁴

A kisebbségi minisztérium fő tevékenységi területe a törvényi előkészítő munka volt. 1918–1919 fordulóján, két és fél hónap leforgása alatt három olyan néptörvény készült el, melyek a magyarországi kisebbségek autonómiájával foglalkoztak: az 1918. évi X. néptörvény „A Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról”, az 1919. évi VI. néptörvény a németek, valamint az 1919. évi XXX. néptörvény a szlovákok önkormányzatáról. A dokumentumok kidolgozására a Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztériumban került sor, bár az első kivételével, az elfogadásuk Jászi lemondása után történt meg. A folyamatos katonai intervenciók azonban, az elsőként említett néptörvény részbeni kivételével, lehetetlenné tették a gyakorlati lépéseket, s ez már az elfogadás pillanatában nyilvánvaló volt. Hiszen a szlovákok („tótok”) ekkor az 1918 októberében kikiáltott csehszlovák államba tartoztak, illetve napokkal a ruszin autonómiatörvény elfogadása után Tomáš Garrigue Masaryk csehszlovák

köztársasági elnök újevi elnöki szózatában már bejelentette, hogy a kárpátaljai ruszinok Csehszlovákiához csatlakoznak,⁵ s ismét csak napokkal ezután az ungi részek a csehszlovák katonaság fennhatósága alá kerültek és megkezdődött a csehszlovák közigazgatás berendezkedése a régióban.⁶

Tisztában volt ezzel Jászi is, a ruszin autonómiát azonban különösen fontosnak tartotta. Csécsy Imréhez Oberlinből 1938. november 20-án írt levelében erről így fogalmazott: a ruszka krajnai „autonómiának inkább morális, semmint gyakorlati jelentősége volt az én szememben. Látva, hogy a szlovákok és a románok már kötve voltak határon túli szerződéseikkel, legalább a leggyengébb féllel akartam meg egyezést csinálni, hogy igazoljam a népköztársaság komoly és becsületes szándékát a nemzetiségi önkormányzatot illetőleg. Hogyha majd a békeszerződésre kerül a sor, megmutathassuk az Antantnak, hogy ígéreteinket komolyan vesszük, s a problémát meg tudnánk oldani a régi határok között is. Persze azt is tudtam, hogy feldarabolásunk már akkor el volt határozva.”⁷

Figyelemre méltó, hogy a trianoni békeszerződés ratifikálásának megtárgyalása is a „rutén” kérdéssel kapcsolódott össze. A minisztertanács 1920. november 13-i ülésén három kérdést vitattak meg Teleki Pál miniszterelnök elnöklésével: a trianoni békeszerződés ratifikálása, Ruszka Krajna ügye és, ilyen körülmények között, a kormány lemondásának kérdése (az utóbbit Horthy Miklós kormányzó nem fogadta el).⁸ Ruszka Krajna ügyét a következő év tavaszáig napirenden tartották, amikor az 1921. április 22-i minisztertanácson Bánffy Miklós külügyminiszter, aki ekkor „a nemzeti kisebbségek minisztériumának ideiglenes vezetésével” volt megbízva, előadta, hogy „a trianoni békeszerződés értelmében ez idő szerint a tót- és rutén ajkú lakosság megszűnt a magyar szent koronához tartozni”, amiért is a megszűnő kisebbségi minisztérium tót (azaz szlovák) és rutén főosztályainak „eddigi munkakörét ezután a külügyminisztérium politikai osztályai lesznek hivatva ellátni”.⁹ A két volt kisebbség kérdése külpolitikai kérdéssé vált a kormányzati struktúrában is. Magyarországnak alig maradtak saját kisebbségei, a magyarok viszont jelentős számban kerültek a határain túlra. A zsidókkal kapcsolatban pedig ekkorra már megszavazta a magyar törvényhozás a numerus clausus törvényként ismert 1920:XXV. törvénycíkket.

A MONARCHIA FELBOMLÁSA

„A Habsburg Birodalom életébe a nagyhatalmak kétszer avatkoztak be döntő módon. 1849-ben, amikor megmentették a felbomlástól, majd 1918/19-ben, amikor kimúlását segítették elő.”¹⁰

„A Monarchia felbomlásának okait kutató kiterjedt szakirodalom egyik alapkérdése: milyen mélyen gyökereztek a felbomlás okai a Monarchia társadalmában, politikai szerkezetében, a korabeli európai tendenciákban?”¹¹ Két tényező alapvető szerepére kell rámutatnunk: az egyik a nemzetiségi mozgalmak felerősödése, a másik pedig a nagyhatalmak szerepe. „A Monarchia összeomlásához vezető nemzetiségi secesz-szióknak mindaddig nem létezett reformalternatívája, amíg a Monarchiával szemben

ellenséges nagyhatalmak körében nem vált a háborús célpolitika részévé a Habsburg Birodalom felszámolása.”¹² Azonban miután Woodrow Wilson, az USA elnöke 1918 januárjában meghirdette nevezetes 14 pontját (a tizedik pont: „Ausztia-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét.”), az első világháborút lezáró békerendszer csupa olyan szerződést rótt a vesztesekre, melyeknek kidolgozásába az utóbbiaknak alig volt beleszólása. Németország vagy Ausztia-Magyarország feldarabolása csak részben történt az etnikai elvek betartásával. „Az 1919–20-as Párizs környéki békék eredményeként az Osztrák–Magyar Monarchia helyén négy önálló állam: Ausztia, Magyarország, Csehszlovákia és Jugoszlávia jött létre. A birodalom egykori területeiből rajtuk kívül Lengyelország, Románia és Olaszország részesült még. Az új államokat, illetve államhatárokat konstituáló békeszerződések deklarált elve a nemzeti önrendelkezés volt. Ez azonban olyan mértékben egészült ki más – gazdasági, stratégiai és sokszor pusztán területszerző – szempontokkal, hogy a régió új állami konfigurációja annyira sem felelt meg a nemzeti-etnikai elvnek, mint amennyire azt a néprajzi-demográfiai adottságok lehetővé tették volna. Ebből is adódott, hogy alig több mint 20 évvel az első világháború befejeződése után máris kezdetét vette a második.”¹³ De etnikai szempontból sikertelen volt a rendezés a Romanov birodalom romjain kialakult új állam, a Szovjetunió esetében is, mert míg tőle nyugatra fekvő egykori birodalmak helyén kis nemzetállamok alakultak, itt viszont az új államalakulat is egyben tartotta a sokféle nemzetiségi területet. Így többek között nem sikerült az ukránok elszakadási, függetlenedési kísérlete sem. A Magyarországgal szomszédos Galícia Ausztriától visszakerült Lengyelországhoz, amely állapot eltartott egész a Molotov–Ribbentrop-paktumig, amikor a Szovjetunió kiterjesztette a határait a Kárpátokig, s megteremtődött a közvetlen szomszédság Kárpátaljával.

A CSEHSZLOVÁK ÁLLAM BERENDEZKEDÉSE

Ruszka Krajna, azaz Kárpátalja határai, ahogy korábban említettük, soha nem kerültek kijelölésre, a mindenkori demarkációs vonalakhoz igazodtak, amelyek később tényleges államhatárokká váltak. Az olló összezáródása nagyon hamar megkezdődött. Az autonómia-törvényt 1918 decemberében hirdették ki, de 1919 januárjától már megjelent a régióban a csehszlovák és a román hadsereg is. A csehszlovák fennhatóság alá került területeken azonnal hozzáláttak a csehszlovák közigazgatás bevezetéséhez, így 1919 szeptemberére, amikor a térfoglalást nemzetközi-jogi értelemben véglegesítették, a régió egy jelentős részében már működő csehszlovák közigazgatást találunk, amely jogfolytonosan működött tovább. Erre a közigazgatásra épült rá a csehszlovák berendezkedés, amelyet a két világháború közötti időszakban végig egy alternatív állapot jellemzett Csehszlovákia többi területeihez képest. Ezzel kapcsolatban fontos rámutatnunk a miértre.

Az első Csehszlovák Köztársaság az Osztrák–Magyar Monarchia egyik utódállamaként jött létre 1918 októberében, amiben nagy szerepe volt az államalapítóknak

tekintett Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš, Milan Štefánik emigrációban kifejtett tevékenységének. Masaryk közvetlen kapcsolatban állt Woodrow Wilsonnal, az USA elnökével, s ugyanezen a vonalon érhetjük tetten a ruszinok sikeres politikai szervezkedését is.

„A csehszlovák állam a csehszlovakizmus doktrínájára épült, amely abból indult ki, hogy a csehek és a szlovákok egy nemzetet alkotnak, illetve a durvább felfogás szerint a szlovákok valójában csehek. A csehszlovakizmus nem ismerte el a szlovák nemzeti identitást, így a szlovákok elutasították. Azt az ellentmondást, hogy az új állam nemzetállamként született meg, miközben többnemzetiségű volt, az ország alapí-

„Az 1918-as hatalomváltást a csehországi zsidók megkönnyebbüléssel fogadták, mert jelentős részben csökkent a csehek részéről rájuk nehezedő nyomás. Bizonyos fokú garanciát jelentett, hogy az államelnöki székbe Tomáš G. Masaryk került, aki 1899-ben, a híres polnai vérvádper idején kampányt indított az első látásra is megalapozatlan, irracionális babonával szemben. A tiszaezlári ügryhöz nagyon hasonló polnai vérvádas büntetőperben Leopold Hilsner, zsidó fiatalembert vádolták egy helybéli lány rituális meggyilkolásával. [...] Ebben a pogromhangulatban az igazságszolgáltatás sem tudta megőrizni pártatlanságát. [...] Masaryk volt az egyetlen komoly közéleti tényező, aki nyíltan szembefordult a tömeghisztériával. Cikkekben és röpiratokban bizonyította a középkori vérvádas babonák tarthatatlanságát [...] A nemzet árulójának, zsidóbérencnek nevezték. [...] Miután komolyan mérlegelte a kivándorlás lehetőségét, a maradás mellett döntött, kilépett az uszításban élenjáró »ifjúcseh« nacionalista pártból, s megalapította a maga »realista« mozgalmát. Később, az eseményekre visszaemlékezve több alkalommal is elmondta, hogy gyermekként maga is hitt a vérvádas babonában, félelemmel vegyes idegenkedéssel tekintett zsidó osztálytársaira, s még felnőttként is, amikor tisztába jött az igazsággal, bizonyos fokú tartózkodást megőrzött a zsidókkal szemben. Megértette azonban, hogy a klerikális zsidógyűlölet lealjasítja az egyszerű cseh népet, mivel aki keresztény, nem lehet antiszemita.”

[Berkes Tamás, „A »zsidókérdés« cseh kontextusban”, 2000. *Irodalmi és társadalmi havilap* (2004. október).]

tói (Masaryk és Beneš) a csehszlovakizmus fikciójával próbálták meg feloldani. Az alkotmány szerint a hivatalos nyelv a csehszlovák volt, Csehországban a cseh alakját, Szlovákiában a szlovákot használták. A cseh vezetők abban reménykedtek, hogy idővel a két nép összeolvad, és kialakul közös identitásuk. A prágai kormány a megfelelő politikai jogok hiánya miatt állandó harcban állt országa nemzeti kisebbségeivel, de az elvileg »államalkotó« szlováksággal is. [...] A hivatalos cseh politika a két háború közötti időszakban nem akart tudomást venni a szlovákok nemzeti öntudatának megerősödéséről, és kitartott a Masaryk és Beneš által hirdetett egységes csehszlovák nemzet elmélete mellett.”¹⁴ A magyar és a szlovák történeti munkák nagyjából meg is állnak ennek a problémának a saját szemszögből történő boncolgatásánál, s kevesebb figyelmet fordítanak Kárpátalja esetére, amelyik nem illeszkedett be a „csehszlovakizmus” ideológiai keretébe, ugyanakkor ez is relativizálta a szlovákok ezzel kapcsolatos mindenféle ellenvéleményét, az általuk hangoztatott autonómiaigényeket. Kárpátalján egyébként a „csehszlovák” nyelv cseh nyelvűséget jelentett, cseh hivatalnokokat, prágai és nem pozsonyi befolyást.

1919. május 8-án Párizsban megszületett a döntés arról, hogy Kárpátalját Csehszlovákia kapja meg, amit az 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződésbe

Ungvári városkép, 1930-as évek

foglaltak bele. Ugyancsak május 8-án, Ungváron az úgynevezett Központi Ruszin Nemzeti Tanács kinyilvánította, hogy csatlakozni kíván a formálódó csehszlovák államhoz. Azonban ugyanígy voltak hívei Kárpátalján a Magyarország kötelékében maradásnak és főként a máramarosi részen pedig a polgárháborús Oroszországból kiszakadni akaró, formálódó ukrán államhoz tartozásnak. A magyar kormánynak az utóbbiról is nyilvánvaló tudomása volt. Az 1918. december 29-i budapesti kormányülésen például Károlyi Mihály miniszterelnök arról beszélt, hogy „ukrán követ” jelent meg nála, és azt közölte, hogy „biztos tudomása szerint a románok Czernovitznál gyülekeznek, hogy elfoglalják az észak-keleti rutén részeket. Megkérdezte, hogy a magyar kormány a románokkal szemben kész-e megvédeni a rutén részeket. Megkérdezte továbbá, milyen szemmél nézné a kormány, ha az ukránok szállnák meg ezeket a részeket, akik megígérik, hogy a végleges rendezést a népszavazástól tennék függővé.” Károlyi későbbre ígérte a választ a követnek, azonban hangsúlyozta, hogy „a magyar kormány minden megszállás ellen egyformán óvást emelne”. A szintén jelen levő Jászi viszont úgy vélekedett, hogy „nem tartaná rossznak, ha a románok helyett az ukránok foglalnék el ezt a vidéket. Ha az északi részek nemcsak csehek és románok, hanem lengyelek és ukránok kezében is lesznek, ez taktikai előny a mi számunkra.”¹⁵

A nemzetközi politika szintjén azonban csak a csehszlovák opcióval foglalkoztak – az amerikai ruszin emigrációnak Masarykékkal párhuzamos tevékenysége és azzal összefüggésben, hogy Kárpátaljának Csehszlovákiához csatlakozása által

megteremtődött a közvetlen összeköttetés az 1920–1921-ben létrejött ún. kisantant szövetség államai (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) között, melynek legfőbb célja Magyarország esetleges revíziós törekvéseinek megakadályozása volt.

RUSZIN AUTONÓMIA ÍGÉRETE

Az 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződés tehát Kárpátalját Podkarpatszka Rusz (hivatalos: Podkarpatská Rus, magyar közbeszédben: Ruszinszkó) néven a Csehszlovák Köztársasághoz csatolta, azzal a kötelezettségvállalással, hogy „a Kárpátoktól délre lakó rutének területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Csehszlovák Államon belül olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva.”¹⁶ A Csehszlovákiához csatolását a Magyarországgal 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés is megerősítette: „Magyarország, amint azt a Szövetséges és Társult Hatalmak már megtették, elismeri a Cseh-Szlovák Állam teljes függetlenségét, amely Állam magában foglalja a ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő autonóm területét.”¹⁷ A határok megvonása nemcsak a magyar lakosság tekintetében nem igazodott az etnikai területekhez, éppenséggel a dualizmus korában megépített vasútvonalak elhelyezkedése volt mérvadó, hanem a ruszinok tekintetében sem. „Csehszlovákián belül a Podkarpatszka

Utcakép Munkácsról, 1930-as évek

Rusznak nevezett terület nem foglalta magába az összes csehszlovákiai ruszin többségű régiót. A saint-germaini szerződés értelmében Eperjes és környéke Szlovákiához került, a trianoni békeszerződés pedig Máramarost megosztotta Csehszlovákia és Románia között a Tisza folyó vonalán.”¹⁸

Csehszlovákia azonban a vállalt kötelezettségének 1938 őszéig nem tett eleget – leginkább a régió a Monarchia időszakából örökölt elmaradottságára hivatkozva –, noha azt az 1920-ban elfogadott alkotmányában is rögzítette, mindazonáltal fenntartotta az 1920–30-as években Podkarpatszka Rusz sajátos státusát az országon belül. Csak az 1927-es közigazgatási reformtörvénnyel vezette be a következő évtől Kárpátalján az ország többi részében érvényes, uniformizált közigazgatást – tartományi rendszert, azonban ezután is megőrizte az 1920-ban bevezetett, immár párhuzamosan működő hatalmi pozíciót –, a kormányzóét. Ez a pozíció inkább jelképnek mondható, hiszen 1937-ig a hozzá kapcsolódó jogköröket sem szabályozták. Az első kormányzó, Gregory Zhatkovych, aki az Amerikai Ruszinok Szövetségének prominenseként részt vett Kárpátaljának Csehszlovákiához csatolása előkészítésében nemzetközi szintén, majd kárpátaljai ruszin emigránsok gyermekeként hazatért, hogy politikusként irányítsa a régiót, azonban a helyben tapasztalt valóság igen hamar kiábrándította, csalódottan lemondott és visszatért az újhazába.¹⁹

1938 őszén, a müncheni döntés utáni kényszerhelyzetben Csehszlovákia átalakul, létrejön az ún. második Cseh-Szlovák Köztársaság, amelyben Szlovákia és Kárpátalja is önálló kormányt kap. Bár a kárpátaljai autonómiatörvény csak novemberben születik meg, az első kormányfő, a ruszin Bródy András már októberben pozícióba kerül, azonban rövid regnálás után lemondják, s Avgusztin Volosin lesz az új miniszterelnök, aki rövidesen az ukrán nyelvet teszi hivatalossá a régióban, és a Podkarpatszka Rusz helyett is új nevet, a Kárpáti Ukrajnát kezdik használni. 1939 márciusában, a magyar katonai beavatkozás pillanatában Volosiné parlamentje Huszton kikiáltja a terület jelképes életű, nemzetközileg el nem ismert függetlenségét. Az ukrán történetírás viszont ezt az aktust azzal tartja egyenértékűnek, mint amikor az 1918–1920-as időszakban a forrongó Oroszország területéből próbálták meg az ukránok kiszakadni és – ugyancsak sikertelenül – a történelemben először államot alapítani.

79. Fényes Mór, „A legsötétebb Magyarországból”, *A Jövő* (1897. júl. 9.), p. 8.
80. Szabolcsi Miksa, „A zsidó népiskoláról”, *Egyenlőség* (1899. ápr. 16.), p. 2.
81. Várady Gábor, „Máramarosmegye”, pp. 443–444.
82. Kelen Jolán, *Eliramlik az élet...* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1976), pp. 24, 28.
83. Pálóczi Horváth Lajos, *Álompákász: Egy dzsentrí gyermekkor* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986), pp. 37, 45–46, 317, 394–406.
84. „Ünnep Szlatinán”, *Egyenlőség* (1905. júl. 23.), p. 12.
85. Avigdor Hameiri, *A daloló máglya* (Budapest: Múlt és Jövő, 2006), pp. 12–13, 24–25, 48, 50.
86. *Ibid.*, pp. 20–21, 30–31.
87. Livia Rothkirchen, „Deep-Rooted yet Alien: Some Aspects of the History of the Jews in Subcarpathian Ruthenia”, *Yad Vashem Studies*, 12 (1977), p. 163.
88. Kubinszky Judit, *A politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1976), pp. 205–212.

2. A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK

2.1. Nagyhatalmi orientációk és a Csehszlovák Köztársaság berendezkedése

1. Gyurgyák János, *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. (Budapest: Osiris, 2008), p. 176. Vö. Szarka László, „A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez”, *Kisebbségkutatás* (2008), no. 2., pp. 233–234.
2. Komoróczy Géza, *A zsidók története Magyarországon* (Pozsony: Kalligram, 2012), 2. kötet, p. 270.
3. Szarka László, *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. (Budapest: Ister, 1998), pp. 113–125.
4. Szarka László, „A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén”, in: *Duna-táji dilemmák...*, pp. 237–238.
5. Szarka László, *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. (Budapest: Lucidus, 2004), pp. 79–80.
6. Vidnyánszky István, „Csehszlovák diplomáciai siker”, in: Fedinec Csilla – Vehes Mikola, szerk., *Kárpátalja 1919–2009: Történelem, politika kultúra* (Budapest: Argumentum – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010), p. 44.
7. Jászi Oszkár *válogatott levelei*. Összeáll.: Litván György – Varga F. János (Budapest: Magvető, 1990), p. 420.
8. MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1920. nov. 13.).
9. A Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma tót és rutén főosztályának megszüntetése. MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1921. ápr. 22.).
10. Romsics Ignác, „A nagyhatalmak és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása”, *Kisebbségkutatás* (2000), no. 2., p. 208.
11. Szarka László, „Volt-e reformalternatíva? A Habsburg-monarchia felbomlása”, *Rubicon*, 15:10 (2004), p. 17.
12. Szarka László, „Volt-e reformalternatíva?...”, p. 23.

13. Romsics Ignác, „A nagyhatalmak...”, p. 213.
14. Janek István, *Szlovák-magyar kapcsolatok 1939–1944* (PhD-értekezés; Pécs, 2009), pp. 14–15, lásd <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/janekistvanphd.pdf>.
15. Az észak-keleti rutén részek elfoglalása román részről. MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1918. dec. 29.).
16. Halmosy Dénes, *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződése* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, 1983), pp. 89–93.
17. Halmosy, *Nemzetközi szerződések...*, p. 102.
18. Vidnyánszky, „Csehszlovák diplomáciai siker...”, p. 47. Lásd még: Peter Švorc – Michal Danilák – Harald Hepner, szerk., *Veľka politika a malé regióny (1918–1939)* (Prešov – Graz, Universum, 2002), pp. 34–44, 59–82.
19. Vö. Tokar Marian – Panov Alen, „Közigazgatás”, in: *Kárpátalja 1919–2009* (Budapest, 2010), pp. 51–54.

2.2. Ruszinok, magyarok, zsidók: Demográfia és interetnikus viszonyok

1. *History of Censuses*. Czech Statistical Office (<http://www.czso.cz/>).
2. Filep Tamás Gusztáv, „Zsidó magyarok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar közéletben. Széljegyzetek egy elhanyagolt témakörhöz”, *Irodalmi Szemle. Irodalom, művészet, művelődés/történet* (2011. július).
3. Tokar Marian, „Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés; Bankok és hitelszövetkezetek”, in: *Kárpátalja 1919–2009*, pp. 56–60. Vö. Simon Attila, *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között* (Nostra tempora, 15) (Somorja: Fórum Kiadványkutatási Int., 2009).
4. *Енциклопедія історії і культури карпатських русинів* Павло Роберт Магочій, Іван Поп, уклад. (Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010), p. 221 [I. I. Pop – Paul Robert Magocsi, eds. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (Toronto: University of Toronto Press, 2002)]; Левенець Ю. та ін.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі* (Transcarpathia in Ethnopolitical Deminsion) (Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008), p. 262.
5. Vö. Anthony D. Smith, „A nemzetek eredete”, in: Kántor Zoltán, szerk., *Nacionalizmus-elméletek. Szöveggyűjtemény* (Budapest: Rejtjel, 2004), pp. 183–203 (Anthony D. Smith, „The Ethnic Origins of Nations”).
6. Miroslav Hroch, „A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: A nemzetépítés folyamata Európában”, *Regio: Kisebbség, politika társadalom* (2000), 3. sz., pp. 3–26 (Miroslav Hroch, „From National Movement to the Fullyformed Nation: The nation-building process in Europe”, *New Left Review*, 198 [1993. March–April], pp. 3–20).
7. Bonkáló Sándor, *A rutének (a ruszinok)* (Basel – Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, [1996]). Az itt következő idézeteket lásd pp. 13, 58–59.
8. Idézi: *Hromada*. A magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület lapja. 2006, no, 2 (82) március–április.
9. Lásd főként Udvari István munkásságát: Zoltán András, szerk., *Udvari István élete és munkássága*. Иштван Удвари: Биобиблиографический указатель (Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 26.) (Nyíregyháza, 2010).